

nunk, míg elegendő bizonyítékokkal nem rendelkezünk, csak annyit szabad állítanunk, mennyiről hagyományaink vallomásai mindenkit meggyőzhetnek, tudniillik, hogy hagyományainkon iszlám hit nyomait is szemléljük.

Összefoglalva az eredményeket, a következőkben terjesztjük elő nézetünket. Az ind-féle hatástól ment számán vallást követő őseink a Holdat cselekvő szellemi lénynek tisztelték. Az ind-féle hatás következtében azután személyesítették, Chandrashoz hasonló istenné tették. Idővel azonban a műveltség magasabb fokára jutva, főképen az iszlám hatása folytán nem istent, csak felsőbb lényeket szemléltek a holdban lakni, kiket a kereszténység szentekké: Dáviddá és Cziezellévé alakított át.

AZ
ETYMOLOGICUM MAGNUM
ROMANÆ

ÉS AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZET JELENE ROMÁNIÁBAN

PUTNOKY MIKLÓSTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1887.

Az „Etymologicum Magnum Romaniae“

és az összehasonlító nyelvészet jelene Romániában.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia 1887. június 6-án tartott ülésében.)

I. RÉSZ.

Motto: A tudományok terén nem a genialis elmélet, hanem a kérelhetlen tény van hívva dönteni a kérdések felett.

A mióta a királyi szó a bukaresti tud. Akadémia elnöki székéből elhangzott, és egy messzeható szellemi alkotásnak szilárd alapját megvetette: minden közgyűlesen általános örömmel és zajos tetszéssel fogadja az Akadémia az *Etymologicum Magnum*ra vonatkozó jelentést, öröm sugárzik a halhatatlannak mindenikének arczáról, s a sajtó is oly elragadtatással szól e műről, hogy Mózes-táblának tekintve hódolattal és feltétlen magasztalással rójja le elismerését.

Csoda-e hát, ha az örömittas Romániában eddigelé még senki sem szólott érdemlegesen e munkához? Csoda-e, ha az általános mámor egyoldalú cselekvésre ragadja a nemzetet?

Mireánk e mámor nincs hatással, mi higgadt szemléltői vagyunk ama lelkesedésnek, figyelemmel forgathatjuk a mű lapjait és epen ebből kifolyólag sine ira et studio tehetjük meg a mű belsejének ismertetése alkalmával észrevételeinket.

Alig két évtizede, hogy Romániában a nyelv és irodalom, az alkotmányos szabadság nemes hajtásaként, számbaveendő lendületet vett, s már minden egyes év, minden hó megtermi a tudományos kutatásnak egy-egy érett gyümölcsét. Az első lökést azonban, a riadót, mely a román nemzetet és a nemzettel szunnyadó

képességeket tetterőre, letének öntudatára ébresztő, még e század második tizedében adta meg Heliáde Rădulescu János.

Az egymást váltó idegen fejedelmek a román nyelvet a megsemmisülés örvényébe sodorták, a műsák teljesen elmémultak, a Dosofteiu és Cantemir nyelvét Erdélyben német-magyar, Romániában török-görög vegyülék váltotta fel.

Ily mostoha, mondhatni siralmas viszonyok közt lép fel Heliáde Rădulescu. Felrázza a nemzetet a lethárgiából, korszerű eszméket pendít meg, a román nyelv művelésének irányt szab és lázas sietséggel csoportosulnak zászlaja alá fiatal írók és költők. Bolia, Alexandrescu, Rozetti és mások a költészet terén lettek regenerátorok, Aristia Homeros eposait ismerteté meg, Cogălnicean történelmi okmányok gyűjtésében és kiadásában fáradozott; Heliáde Rădulescu pedig, mint e kör központja, öltető lelke, a tudomány minden ágában példászerű odaadással buzgólkodott, hogy nemzete nyelvét újjáteremtse, miért a jelen kor méltán tisztelje meg e szép névvel «Pirintele literaturii române» (a román irodalom atyja); más szóval: Heliáde Rădulescu az volt a románoknál, a mi gr. Széchenyi István minálunk; csak hogy Széchenyi István nemcsak irataival szegődött új eszmék apostolává, hanem nemes tettel párosítva a tudományosságot, e tudományos Akadémia alapját veté meg; Heliáde R. az volt a románoknak, mi az új görögöknek Korais, ki honfiaihoz intézett lelkesítő szövegével oly hatást idézett elő, mely erőt nyújtott egy nyomott nemzetnek, hogy a barbár rabigát lerázza és nyelvét a Korais*) jelezte elvek alapján hosszú idők zavaró befolyásától megtisztítsa; Heliáde R. végre a románok Vergiliusa volt, ki örökszép gondolatokat burkolt a költészet mezeibe, ki Mihaida című eposzában mult idők dicsőségéről zengett, és a ki abstract tudományos tanulmányai mellett a gazdaságról is szakertelemmel írta gyakorlati irányú értekezéseit.

Kétségtelen, hogy e férfiú szíve élte végeig egy eszméért dobogott, minden törekvése a satnyult román nyelv és irodalom újjáteremtésére irányult. Hívei, kortársai meg is értették buzdító szövegét.

Az országban levő felsőbb tanintezetek tudományos képzett-

*) Korais-t az új-görög irodalom atyjának nevezik.

séget nem adhattak, az ifjuság tehát külföldi egyetemekre záródokolt, tanult és kutatott, a mester műfogásait elsajátította, és ime! a mester halála*) után egy évtized múlva Románia egy oly mű megvalósításához fog, minőt más nemzetek rendezettebb irodalmi előmunkálatokkal és anyaggal, nem képesek felmutatni.

Az eszme, mely a nagy nemetségnél a német irodalomnak felvirágzása után, két triáznak szellemi műalkotásai után 1854-ben kezdett testté válni, értem egy nyelvtörténeti és etymologiai szótárnak kiadását: az az eszme 30 évvel később már Romániában is buzgó apostolra akadván, testté kezd válni az «Etymologicum Magnum Romaniae» című nagyszabású mű kiadásával. Teljes címe:

Etymologicum Magnum Romaniae.

Dictionarul limbii istorice și poporane a românilor, lucrat după dorința și cu cheltuiela M. S. regelui Carol I. Sub auspiciile Academiei române de B. Petriceicu-Hasdeu, membru al Academiei române etc.

Bucuresti, Socec et Teclu, 1885. 4°

(A románok történeti és néprajzának szótára, I. Károly király Ő Felsege óhajtsága szerint és költségein, a tud. Akadémia auspiciuma alatt, dolgozza Petriceicu Hasdeu Bogdán, a tud. Akad. tagja stb. Bucarest, Socec és Teklu kiadása, 4° 1885.)

Mindkét munkába királyi szó lehelt életet. Amott a porosz király támogatása alatt indult meg a vállalat, itt I. Károly román király védnöksége alatt foly. I. Károly király ugyanis 1884-ben az akadémiai nagygyűlést a királyné jelenlétében megnyitván, egy oly szótár szerkesztésére fordítá a tudósok figyelmét, «mely az összes ódon kifejezéseket, melyek különben a jövő nemzedékre nézve veszendők lettek volna, tartalmazza». «Nebezgedhetik-e kedvesebb terü — szolt a király — az Akadémiára, mint védő szárnyai alá venni ez ódon nyelvet, melyet a nép ért és szeret? Órizzük meg tehát ezen, őseink által használt szép kifejezéseket!»

E vállalat támogatására, mely lat évre van előirányozva és tervezve, a király évenként 6000 leu-t bocsát a tud. Akadémia

*) Heliáde Radulescu meghalt 1872. április hó 27-én.

rendelkezésére, és fenti beszédében kifejezést ad annak, hogy «valóban nagyon terjedelmes, sőt talán épen határtalan e munka; gondoljunk azonban Horatius e szavaira: Est modus in rebus, sunt certi denique fines, s meg vagyok győződve, hogy az Akadémia munkálatát, mely magának elővülhetlen emléket fog emelni, boldogító győzelem fogja koronázni».

A királyi óhaj teljesítését, e nagyszabású munka létesítését, az Akadémia közbizalma csak egy férfiúra ruházta; holott a német szótárnak szerkesztői, Grimm Jakab és Vilmos testvérek, a munkamegosztás daczára is, a nagy feladat tudatában aggódva néztek a nagy munka elebe, mondván: «seine ungeheure Wucht sollte nun auf vier Schultern fallen».

Hogy Hasdeu Bogdán nagy munkát vállalt, az tény; mert míg a Grimm testvéreknek 14 előzőjük volt Dasipodius Pétertől kezdve (1535—1854-ig); míg egy Adelung, egy Kampes, Heyse és Kaltschmidt híres munkálataikban chronologicus rendben adták át kézről-kézre a hangyaszorgalommal gyűjtött nyelvkínészet szakavatott utódaiknak, s míg az utódok feladata úgyszólván csak a hiányok pótlásában és koruk vívmányainak feldolgozásában állott: addig a román irodalomban az előmunkálatok egy nyelvtörténeti szótárhoz vajmi gyarlók; nagyjobbára nyers anyagnak feldolgozása náluk szükségessé és az óriási munka terhe csak egymaga Hasdeu vállaira nehezedik.

Az *Etymologicum Magnum*ból eddigelé három fasciculus jelent meg (A betűtől — Aleam szóig) 768 felhasábos lapszámmal, nagyobb quartalakban, mint a Grimm-féle szótár.

Nem lesz érdektelen szerző életére, tanulmányaira és irandó műve belsejébe, a mennyire e három füzet megengedi, egy pillantást vetnünk.

Petriceicu-Hasdeu Bogdán 1836-ban született; egyetemi tanulmányait mint orosz alattvaló a harkovi egyetemen végzte Oroszországban s így az orosz nyelvnek alapos ismerője. Orosz alattvaló volt, azonban e kormány ellen táplált ellenszenve és gyűlölete folytán déli Bessarábiába költözött, a hol őt a párisi szerződés találta s így annexio folytán román alattvalóvá lett. Oroszellenes agitációinak még csak most nyílt valóban tág tere, mit elannyira üzött, hogy az orosz kormány 14-szer követtele különböző ürügyek alatt a rebellis Hasdeu kiadatását s

ezélhoz nem jutván, örökségétől fosztotta meg mint Oroszország árulóját.

1858-ban Jászvárosba költözve, «Romania» című politikai lapot indított, melyben democraticus elveinek érvényesítésére tág tere nyílt. 1864-ben megnősült; Erdélyből, Verespatakról vette nőül Falics Juliát, ki magyarul jól beszél és kutatásaiban nem egyszer ad neki a magyar nyelvre vonatkozó útbaigazítást. A mióta Bukurestbe került, kizárólag a tudománynak szentelvé minden idejét. Jelenleg az állami levél- és okmánytár igazgatója és az egyetemen az összehasonlító nyelvészetnek rendes tanára. Széles nyelvismeretén kortársai is bámulnak; ismeri az ó-classicus nyelveket, a német, francia, olasz, angol, ó-szláv, orosz, lengyel, esch, szerb és bolgár nyelveket. Irodalmi munkássága nagy tért ölel fel és sokoldalú: történetíró, nyelvész, politikus és költő egyaránt; Cihac*) «notre historien et philologue par excellence» nevezi.

Eddigelé számtalan apróbb értekezésen kívül, 30 nagyobb munkáját jegyeztem fel, mindegyike 1—2 és több kötetes; jó része oly tudományos apparátussal van írva, hogy pl. a «*Cuvinte den Bătrâni*» című két kötetes munkájára írt bírálatból, melyre az Akadémia meg is jutalmazta, azt következtetni, hogy kortársai nem tartanak lépést vele, hogy Hasdeu elérte azt a nívout, midőn valakit hazájában azon az alapon tartanak nagy tudósnak, mivel nem értik meg. Az Akadémia jelzett mű megbírálására egy rendes tagját kérte fel, ki, bár érezte, hogy nem képes e feladatnak megfelelni, elvállalta s mint dilettans philologus részleteket mutatott be az Akadémiának e szokásos záradékokkal: oh mi szép, de nagyszerű, minő haladás stb., végezetül pedig azt mondja jelentésében, hogy az előtte fekvő munka oly nagy, oly széles alapra fektetett tanulmányokat igényel és oly tömördek anyagot hordott össze, hogy élete alig az anyag s a jelzett kutforrások áttanulmányozására elegendő, nem pedig az eredmény megítélésére. Ajánlja tehát e becses munkát az Akadémiának a nagy jutalomra! Ez egy oly tény, mely a bukuresti Akadémia évkönyveinek lapjain meg van örökítve!

E megjegyzéssel csak azt óhajtom jelezni, hogy Hasdeu

*) *Dictionnaire d'Etymologie*, préface pag. XIV.

kortársainak színvonalán felül emelkedett, s nem csoda, ha olykor selejtesebb inspirációit a nemesekkel együtt oktrojálja híveire.

Az összehasonlító nyelvészet terén különben még két név emelkedik ki, Burla V. és Cihac A., kiknek egymás ellen folytatott tollharczai ismeretesek a Convorbiri literare évfolyamaiból s jellemzi főleg a kirívó ellenszenv s határtalan ironia, mely «si tacuisses etc., ignorantia philologica, mehetne az egyetemre tanulni» s más kiméletlen, a tárgyilagos kritikához nem illő kifejezések használatára ragadta e három tudóst.

II. RÉSZ.

Átérve az Etymologicum Magnumra, első füzetének bevezető sorai a munkakört, a felveendő nyelvanyagot tárják fel, következő beosztással:

1. a mű nem fogja csak a mai román irodalmi nyelvet tekintetbe venni, hanem különösen a régit és a nép nyelvét tájshozzásával.

A legrégebbi nyelvre nézve kútforrásokul fognak szolgálni:

a) a legrégebbi nyomtatványok és *kéziratok*;

b) a szláv vagy más idegen nyelvekben előforduló román szók vagy szólásmódok;

c) román nyelven írt régi, kiadott vagy *kiadatlan* okmányok;

d) régi román szótárak és glossariumok *kéziratban*.

2. A mostani népnyelvnek és tájshozzásainak kútforrásaiul fognak szolgálni:

a) a legnépszerűbb modern írók, mint Alexandri, Costachi, Negruzzi, Pann Antal stb. meg egy-egy író a század első feléből;

b) román szótárak és szógyűjtemények, jelesen a század első feléből; azonban mindmegannyi a neologismus kizárásával megrostálva;

c) népköltészet, elbeszélések, mondások, közmondások, kiadva és *kiadatlanul*;

d) ódonságok és tájshozzások egyenest a nép ajkáról gyűjtve, a mennyiben az élőbeszéd az irodalmi nyelvből eltűnt elemeket mai napig megőrzi;

e) természetrajzban és az iparos életében használt közönséges műkifejezések.

E megállapodások szerint minden szónál meglesznek a francia vagy latin nyelven kiirt általános jelentések mellett a következő szakaszok:

a) az illető szónak legelterjedtebb alakja, régi meg újabb tájshozzásai alakjaival;

b) különféle árnyalatai, kútforrásokból merített példák idézeteivel;

c) nyelvtörténeti és szószármaztatási adatok.

Hogy e munka lehető tökéletesen ölelje fel a román nyelv szókincsét, Hasdeu deus ex machina-hoz fordul, mert mint említém, nincs Adelung-Kampe-féle elődje; az összes román népet felszólítja, hogy szegődjenek az irodalom napszámosaiul. E czélből az első füzetben 206 különféle kérdést intéz az összes románokhoz, melyekre java-részben a pópák és tanítók vannak hivatva feleletet adni és anyaggyűjtéssel a nagy épület felállítását előmozdítani. Vajjon az avatatlan kezek nem fogják-e ezen épület szilárdságát megingatni?!

Bevezetés helyett (in loc de introducere) szerző folytatólag in medias res nyúl és felhasználja az alkalmat üres általánosságok helyett az etymologia fogalmának (Mi az etymologia? Hogyan vegyülnek a nyelvek? Miben áll egy nyelvnek fizionómiája?) elég népszerű módon való tárgyalására. Utóbbi tételnél egy igen lényeges sinequanont állít föl elvül egy szótár helyes szerkesztésénél, értem a circulatio törvényét, amelyet — úgy mond — Cihac, az etymologiai szótár szerkesztője, nem vevén tekintetbe, nagy hibát követett el.

Cihac ugyanis azt mondja: «L'élément latin de la langue roumaine ne représente guère aujourd'hui qu'un cinquième de son vocabulaire, tandis que l'élément slave y entre pour le double ou pour $\frac{2}{3}$ à peu près...» Továbbá «les éléments turcs presque un cinquième du vocabulaire roumain» *); más szóval: Cihac szerint a román nyelvnek

$\frac{1}{5}$ része latin eredetű,

$\frac{1}{2}$ része török,

$\frac{2}{5}$ része szláv és

$\frac{1}{5}$ része vegyes (magyar, német, albán, stb.) eredetű.

*) Cihac, *Diction. d'Étym. daco-romane*, tom. II, pag. VIII. és XII.

Igen természetes, hogy e kedvezőtlen arány feltűntetése nagyon sújtólag hatott a román tudósok feltett büszkeségére és a Hasdeu által alkalmazott circulatio törvénye üdítő balsamként hatott a már-már elmergesedő sebre.

Épen nem vagyok hajlandó Cihac okoskodásait, etymologiai deductióit és a constatált eredményeket a maga teljében magamévá tenni; sőt alább ki fogom mutatni, hogy nem egyszer ismeri félre a valót és hogy a collateralis szóalakok egybeállításánál nem respectálja a nyelv törvényeit; de az is bizonyos, hogy Hasdeu ultrapuristicus törekvéseivel ugyancsak szélsőségbe esik, mi egy tudósnak tárgyilagosságán csorbát ejt. Hasdeu t. i. megbotrunkozással kiált fel: ¹⁾ Cihac azt meri állítani, hogy a román nyelvnek idegen elemei jóval túlszárnyalják az eredeti latint! Mutasson hát nekünk a román nyelvben egy olyan verset vagy szólásmódot, mely legalább ötsoros legyen és szavai ne legyenek román nyelvbeliek, hanem idegenek!

Mi (Hasdeu) azonban idézhetünk neki a népies költészetből egy *versszakot*,²⁾ még pedig a Dobrudzsából, melyben egyetlen egy szláv vagy török szó nincs; pedig azt várnók, hogy ezen a területen voltak legnagyobb befolyással a nyelvek a románra.

Ime a versszak:

*Vara vine, érna trece,	Ver ³⁾ venit, hibernum (tempus) traicit,
*N'am eu cine mai petrece:	Non habeo, cum quonam magis pertraiciam;
*Şi eu cine am avut,	Sic(?) cum quonam habui,
*Vai de mine, l'am perdut!	Vae de me, illum perdidit!
*L'a măncat negrul pământ,	Ilum manducavit nigrum pavimentum,
*La biserică 'n mormânt!	Ad basilicam in monumento!

Ezután a tökéletlen logica okozta öntudattal, mintha egy csapással sikerült volna a gordiusi eszmét megoldania, diadalmasan

¹⁾ *Etymologicum magnum*, Bevezetés pag. 50—51.

²⁾ A Hasdeu idézte versszak — az egész költeményre nem hivatkozhatik — bizonyára hosszabb kutatás után jutott szerző tudomására s ha jól emlékszem, nem H. az első, ki ilyen érveléssel igyekszik a gordiusi eszmét megoldani.

³⁾ A latin fordítást Hasdeunak egyes latin szavaiból állítottam össze.

igy folytatja: «Ime, a hány szó, mindmegannyi latin, egyetlen egy idegen elem sines benne, épen egy sines!»

Manapság már egy nép sem dicsekedhetik idegen befolyástól ment tiszta nyelvvel. Az angol nyelvben a legtökéletesebb szótár szerint 22,000 szó van. Ezen 22 ezer szó közül 15,000 olyan, hogy mindenki megérti, a ki latin, francia és olasz nyelven beszél, mintegy 3000 német eredetű s így alig 4000 marad, melyet a nyelvtudomány ó-britt maradványnak ismer el. S mi hátránya van e kedvezőtlen számadatokból az angol nyelvnek? Előbb-utóbb kijőzanodik a román is ama hazafias mámorból, mely hosszú ideig tette elfogulttá; előbb-utóbb meg kell értenie azt az axiómát, hogy az egyes népek sűrű érintkezése eltörülhetlen nyomokat hagyott a román nyelvben is, és hogy utóvegre is az idegen szók valamely nyelvben mindmegannyi tanújelei a szellemi fejlődésnek, mint azt Schelling is nagyon jellemzően fejezte ki:

Viel fremdwörter, viel kulturverkehr!

Viel entlehnt, viel gelernt!

Ez alkalommal teljesen mellőzöm az ethnografiai kérdés megvitatását; ezt Engel, Sulzer, Eder, Roesler, Jung stb. a németek közül; Sinkai, Laurian, Murgu, Xenopol, Odobescu, Onciul a románok közül s még számosan behatóan tárgyalták. Minálunk e kérdéssel csak Hunfalvy Pál foglalkozott. «Die Rumänen und ihre Ansprüche» című munkája a legújabb adatok tárháza, mely a kutatás alapos voltánál, a szigorú kritikával kiválasztott anyag terjedelménél és az érvelés erejénél fogva az eddig megjelent összes ilyenmű munkák közt első helyet foglal el. Az előző, ilyen tárgyú művek mindegyikére következett visszhang; Hunfalvy művének érveivel eddigelő senki sem mérkőzött, avagy a sújtó csapás szele, tudósnak nagy apparátusa kábitólag hatott az ellenfelre és első ébredésében senki sem mer készületlenül, a tudományos kutatás vértje nélkül sikra szállani. Ennyit az ethnografiai kérdésről és egyúttal a continuitásnak megezőfőiről.

Continuitás és nyelv azonban oly heterogen fogalmak, melyek egymást korántsem zárják ki, sőt mint Hunfalvy Pál is megengedi, egymás mellett megferő tényezők, azaz: a coeseknntinuitás kérdéskedvezőtenebb módon lefolyt tisztázása után is még mindig fennáll a román nyelv kérdése, melyből a linguistica és etymologia

nyújtotta eszközöket kellően felhasználván, azon meggyőződésnek kell kifejezést adnunk, hogy a román nyelvnek félreismerhetlen közös vonásai vannak a latinnal!

Az *Etymologicum Magnum* szószármaztatási részében első sorban a Cihac A. munkálatai nyerneek feldolgozást és pedig:

«*Dictionnaire d'Etymologie daco-romane*»

a) *éléments latins*, 1 vol. Frankfort s. M. 1870.

b) *éléments slaves, magyares, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfort s. M. 1870.

Azonban, mint már fent említettük, Hasdeu előreláthatólag függetleníteni fogja magát e munkától, részben a román nyelv-elemekre vonatkozó kedvezőtlen arány miatt, részben pedig, független állást kell elfoglalnia az összehasonlító nyelvészetnek nagymérvű haladása miatt, melynek vívmányait 1870 óta a lehetőség határai közt figyelembe kell vennie.

Cihac szótárának bevezető soraiban pag. VIII. azt írja: «majdnem minden szláv-nyelvjárás járult többé-kevésbé a román nyelv meggazdagításához; de a kölcsönzött szók legnagyobb számát a szláv vagy szlavon vagy ó-bolgár nyelvnek köszöni. Ez az utóbbi senkít sem ejt bámulatba, ha tekintetbe vesszük, hogy a románok közt a keresztény vallást a Pannoniabeli szlávok terjesztették, kik azon időben Dácia és Magyarországon a Duna mindkét partján laktak és a szlavon nyelvjárást beszélték. A románok ezután a XVIII. századig használták e nyelvet egyházi nyelvvül, mely nyelv aztán természetesen ama nyelvből mindennemű intézményt elfogadott stb.»

Cihac emez állításáért nem is került el a *furiosus* kritikások megjegyzései; *tendentiosus* írónak bélyegezték, ki a román nyelvnek valóságos értékét lejjebb akarja szállítani. Többek közt Chitz György, volt román miniszter is neki megy egy cikkben és negatív kritikáját következő, Cihachoz intézett levél alakjában fejezi be:

«Mein Nobler Cavalier!

«Ich nehme die Courage an Sie persönlich zu appelliren und Ihnen moralisch und rationalisch zu reomandieren, dass Sie ein anderes Mal den romanischen Dialekt mit mehr Impartialität und Intelligenz studiren sollen, damit Sie die Noblesse und die Purität, sowie die Antiquität und die Classicität dieses harmo-

«nisch-poetischen Dialectes nicht ignoriren mögen! Verstehen Sie, mein nobler Cavalier?»

A rövid utóiratban pedig a következő kérdést intézi Cihachoz: «minő véleményt adna a tudományos és művelt német felől? Öt részből hányat ismerne el latin szónak, hányat francziának és az ötnek hányadik része maradna tszta német elemnek?»

Ez a negatív kritikának egy második nyilvánulása, mely a komoly tárgyilagosság nélkül szűkölködik s mindenesetre éleclap vagy más humoros lapba illő naív megjegyzés!

Cihaenak a román irodalomban nagy érdemei vannak, ezeket minden román, ki vizsgálódásainak színvonalára emelkedett, feltétlenül el kell hogy ismerje. Cihac nagy apparatussal rendelkezik, korszakot alkotó munkával gazdagította a román irodalmat; a francia tud. Akadémia meg is jutalmazta idéztem szótárát. Igaz, hogy ezek daczára sines kizárva a lehetőség, hogy tévutakon tévelyeghessen és az apodiktikus igazságtól távol ne essék itt-ott; hiszen a nyelvhasznítás oly proteuszszerű, hogy a nyelvtörvényeket szigorúan respektáló és lelkiismeretesen fürkésző is könnyen belejut ama hang-tömkelegbe, melyben a titkos szövevények érzékeit eltompítják s majd a hasonló hangzásnak hódolva, majd hipotézisre alapítva következtetéseit, azokat készpénz gyanánt hozza forgalomba, majd pedig, mint már Augustinus jellemzően mondja: ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cuiusque ingenio indicatur.

A román szószármaztatás kérdéséhez minálunk először és utoljára ugyancsak Hunfalvy Pál szólott hozzá a «Nyelvtudományi Közlemények»-ben ¹⁾ és «Literarische Berichte aus Ungarn» című folyóiratokban, hol több ízben fejtegette kisebb-nagyobb szerencsével oly román szók eredetét (intreb, spël, fierior, galben, invet, stinga, pădure stb.), melyek román nyelvészek által a latin nyelvből származottaknak voltak elismerve.

Én ez alkalommal értekezésem élén jelzett címhez képest hozzászólók ugyan e tárgyhoz, de csak röviden fogok Cihac etymologiai szótárának egyik-másik tévedésére rámutatni pl. *fertat* ²⁾

¹⁾ *Nyelvtudományi Közlemények*: 1877. I. k., 2. füz. 1878 II. k., 3. füz. és 364. lap.

²⁾ *Dict. d' Etym.* I. pag. 88.

szó alatt ezeket olvassuk: «färtat, pour faderat transposé en fardat-fartat». A latin nyelvbeli foederatus-ból származik szerinte:

Quintescu-nak «de deminutivis linguae rumanicae vulgo Valachicae nominatae» című értekezésében pag. 31. azt olvassuk, hogy färtat *fratē* szóval azonos u. m.: *färtat*, de *frate* syllaba rā in ar commutata et admirabile est *Diezium Grammatic der rom. Sprachen* I. pag. 90. nota sec. afferre potuisse, vocabulum färtat ad «foederatus» reducendum esse.

Diez nyomán Cihac és a többi román nyelvészek kapva kaptak e szerencsés ötleten¹⁾ és Missail György²⁾ örömmel ragadja meg az alkalmat kimagyarázására annak, hogy a román nép mindig jó szövetséges (foederatus), megbízható harcos volt; tanúságot tesz szerinte ama szép tulajdonságáról e méltó megszólítás is: färtate (foederate!)

A Quintescu-féle derivatio alapja önmagától dől meg, mert *frate* szóban bármikép is helyezzük a betűket, färtate nem kerül ki; a Diez és utána a Cihac levezetése sem felel meg, mert foederatusból a nyelvtörvények ignorálása nélkül nem deriválható färtate. Az Akadémia nagy szótárában csak azt olvassuk, hogy färtat annyi mint sodalis, socius, amicus.

Heliade Rădulescu e szót a török nyelvből származtatja, és pedig orta-ból, többes számban ortale: csapat, társaság. Alexandri szerint végre: fără tată-nak syncopált alakja; făr' tat' az az atya nélküli!

A Heliade-féle származtatás azért nem helyes, mivel sem szabályszerű fonetici törvények, sem analogia, sem nepetymologia szerint ezen alakot färtate képezni és magyarázni nem lehet, továbbá pedig a biharmegyei román tájszólásban e szót manap is hallani: ortac (társ), ortăcie (társaság).³⁾ Fără tată alakról hallgatók, mert csak humoros megjegyzésnek tekintem.

Nézetem szerint e szónak nyomára félreismerhetlenül a görög nyelvben akadunk; *φάρτατος*-nak vocativusa *φάρτατε* az,

¹⁾ T. i. hogy färtat a latin foederatus-ból származik.

²⁾ Datinele, obiceiurile și tradițiunile poporului român. Columna lui Traian, 1870.

³⁾ A biharmegyei román dialektus sajátosságairól, *Concorbiri Literare*, 1887. Nr. 12. pag. 1014 stb.

mely a görög nyelvben is azt jelenti «*derék ember, vitéz, jó ember.*»¹⁾ A román nyelvben nagyobbára vocativusban fordul elő s minden egyes jelentésében azonos amazzal.

Ebből kifolyólag írása is csak így helyes: färtate!

Cihac Dictionair-jének «éléments magyars» szakaszában többek közt «*benga*»²⁾ szón akadt meg a szemem. Azt írja ugyanis, hogy *benga* a magyar nyelvből ered t. i. *bēna* szóból; az idézett példából, «*lua-te-ar benga (que le diable t'emporte)*» merítve jelentését, azt jelenti: ördög.

Mint hogy a román szótárak e szóra és jelentésére nem adnak kellő felvilágosítást, a kíváncsiság rávitt, hogy kérdezzem meg a nép emberetől, ismeri-e e szót *benga* s mit jelent? Óh igen, volt a felelet, de nem román, hanem cigány szó. Hát minő értelemben használják e szót? Kérdeztem tovább emberemet. Mondj nekem egy példát! Erre azt mondá «*Já la bēna, moré!*»³⁾ ezt szokta mondani a cigány, ha a purdét tovább akarja állítani.

Ezek után vizsgálni kezdtem a tényállást, gondolkodóba estem, vajjon mi vezethet Cihacot és utána a többi nyelvtudósokat arra, hogy pokol, ördög és *bēna* közt összefüggést, áthidalást találtak. Per associationem idearum legközelebb Fausztocska operette-re gondoltam, melyben az új kor kezelete Mephistót sánta, *bēna* rémnek alkotta. A görög mythológiának Hephaistosára, vagy a megfelelő Vulcanus-ra azért nem mertem gondolni, mivel *bēna* szó pokol, ördög fogalmakkal a magyar nép, de még a román nép felfogása szerint sem hozható rokonságba, avagy talán előfordul valahol írónknál *bēna* pokol, ördög jelentésben? Cihac magyarázata ellen még a hangváltozás törvénye is vétót mondott, a mennyiben e a román nyelvben *ea*-vá, *ē* pedig *u*-vá változik pl. *sereg* = *sireag*, *Teke* = *Teaca*, *bőség* = *bișag* = *belsag*, *mesterség* = *męșug* etc.

A felvetett kérdésnek negatív úton való eldöntése volna a legegyszerűbb út, kideríteni a magyarázat tarthatlanságát és egy Oedipust várni, a ki a talányt megfejti! Bár igen sok esetben tehetném ezt az Etymologicum Magnum egyes czikkeivel, nem

¹⁾ I. Passow, *Wörterbuch der griech. Spr.* 4 kt. *φάρτατος* szó alatt.

²⁾ *Dictionaire*, II. kötet. 481. lapon.

³⁾ Menj a pokolba, az ördögbe, gyerkőcz!

teszem azon elvnel fogva, mert nincs könnyebb, mint épen az összehasonlító nyelvészet terén negatív kritikával lerontani mások deductióit s ez minden laicustól kitelik, ha alkalma nyílik hozzászólni a tárgyhoz. Mondjunk hát jobbat!

Benga szó származásának megfejtésére jó emberemnek egész mondását karolom fel: Ja lá bengá moré! Az utolsó szóról Cihac azt mondja, hogy az újjörög *μωρι*-val azonos, tehát annyi mint «gyerek, gyerkőcz, ficzkó». *Ja* szóban az *i* ugyanaz, mely a görög *ει*-ben, melynek imperativusa *ιθι*.¹⁾ *Benga* pedig egyenesen a görög *βένγος*, plur. *βένγγη* (*βένγγα*) alakra vezethető vissza, melynek jelentése ugyan *fény*, de azt is jelenti *tűz, láng*; így tehát *βένγγη* (*βένγγα*)²⁾ vagy az újjörög *βενγγάσιον* jelentése *tűz*. Tűz jellemzi pogány és keresztény felfogás szerint az alvilágot, a poklot, ez a hit a román néphittel is teljesen megegyező és kifejezést is nyer a népköltészetben:

Colo 'n jos cătră apus,	Amott alant nyugat felé,
Soare nu'i pe cer în sus;	Fenn az égen nincsen nap;
Ci e nuor și, ntunecime,	Hanem felhő és sötétség,
Sî'o grozavă adâncime,	Meg egy borzasztó nagy mélység,
Unde muntii vomă foc,	Hol a hegyek tüzet hánynak,
Unde-i marea-i tot potop etc.	Hol a tenger árja dül.

Egy más helyen pedig így szól a néphit:

Cătră mijloc cine sunt?	A középen kik honolnak?
Se ferească Domnul sfânt!	Mentsen a nagy és szent Isten!
Sunt cei rei în fer legăți,	Gonosz lelkek vasba verve,
Pân' în brau în foc băgati	Ép' derékig tűzbe mártva,
Fripti de sete, morți de foame.	Szomjtól aszva, éhtől sújtva.

¹⁾ Hogy a görög nyelv és a cigány nyelv közt mily szoros összefüggés van, hogy számtalan szóalaknak azonossága mennyire elegendő követelnünk arra, hogy e két nyelvnek hajdan egy bölesője volt a hindostáni nyelvben, kimutatam a «Transilvania» című folyóiratban (Fóia Associațiunei transilvane pentru literatura și cultura poporului roman pag. 62—64.), egy rövid összehasonlítást téve a spanyol-cigány, oláh-cigány és magyar-cigány Miatyánk szövegei közt. Épen nem mondható véletlennek következő alakok azonossága: amaro; mienk, gör: *ἄμυρος*, a dor nyelvjárásban *ἄμυρος* és *ἄμυς* is (*ἄμυ* + *ρος*); amó = *ἄμυ* a dor dialectusban *ἄμυς* (*ἄμυς*) helyett; amén = *ἄμυ*, de így is *ἄμυ*; amon = *ἄμυ* stb. V. ö. Krüger nyelvtanát is a dialectusok tárgyalásánál.

²⁾ Passow, *Wört. der Griech. Sprache* pag. 2222.

A pokoli, alvilági tűz tehát a román néphitben is szerepel, s hihető, hogy «ja la bengá» épen e rémséges helyet ezelozza. Nem egyszer halljuk magyar nyelvben is e kifejezést «bengáli tűz»; ez is a görög nyelvre vezethető vissza, mire talán a magyar nyelvben használt «görög tűz» kifejezés is rávezet, t. i. oly tűz, mely «ragyogó fénye, tündöklése» által (*φείγγη*) válik különlegessé.

De vajjon válhatik a görög *φ*-ből a latin vagy román nyelvben *b*? Ha igen, akkor a constalált eredmény is helyes.

E metamorfozis lehetőségét bizonyítandó Curtiusnak Grundzüge der griech. Etymologie¹⁾ (V-dik kiadás) című művére utalok. Itt a *φ*-nek képviselőtéről a latin nyelvben a következőket olvassuk: «Wir können an den zahlreichen griechischen Lehnwörtern der lateinischen Sprache am deutlichsten sehen, wie viel weiter die für die Lautverhältnisse solcher Wörter geltenden Gesetze sind». Alább pedig «daher z. B. das Schwanken im Wiedergeben des griechischen *φ* bei den Römern, das bald als *p* purpura, bald als *b* Bruges, bald als *f* forbea erscheint». Végre pedig a szabályos hangváltozástörvényeket feltüntető táblázat is kétségen kívül helyezi, hogy a görög *φ* a góth, latin, szláv, lithván, román nyelvekben *b* által van képviselve.

Elég lett volna talán az Etymologium Magnum bevezetésére²⁾ utalnom, hol példával van illusztrálva, miként alakul *φείροντι*-ből beronti. Így lett *ἄφρω*-ból a latin nyelvben ambo, a románban *ambi*; így lett *ἔφερω*-ból *Ἔρεβος*: Erebus; mire nézve Curtius, habár háromszor is felkarolja e szót és ingadozik, mégis azt mondja a 480-dik lapon: «wenn ich dennoch diese Gleichung nicht mit Entschiedenheit aufstelle, so hat das folgenden Grund. Es zeigt sich nicht bloss in den von *ἔρεβος* nicht wohl abzulehenden Wörtern *ἄφρω*, *ἄφρη*, *ἄφραιος*, *ἄφρευος* vor *ν*, sondern auch in dem in den Dunkel des Hades so vertrauten *ἄφρεός* vor einem Vocal statt des *β* ein *φ*, dass nach jener Annahme unerklärt bleibt. So bleibt der Zusammenhang mit *ἔρεφρον* wölben, bedecken immer eine Möglichkeit, da die Finsterniss auch sonst als bedeckendes aufgefasst wird.»³⁾

¹⁾ pag. 438.

²⁾ Bevezetés XXIX lapon.

³⁾ Összevethető e tekintetben még Pött, II.² 392. lapon és Walther: *Zeitschrift*, XII. 387. l.

A Cihac-féle szótárnak etymologiai adataihoz még férne egy néhány kritikai megjegyzés, épúgy a Laurian és Massim által kiadott akadémiai szótárhoz, de minthogy közelebbről szándékom a magyar nyelvből a románba átszarmazott szókak egy teljes jegyzékét összeállítani, futólag csak egy-két olyan szóra fogok rámutatni, melyek román nyelvészeink adatai szerint tévesen a magyar nyelvből származottaknak vannak elfogadva, és pedig:

bena ebből *béna*, jelentése: pokol, ördög,
boesănese (mondj: boksánész) ebből *boea*, jel: prémes,
căcior — tarka, ostoba, ebből *kaczér*,
căfănesc — elpáhol, ebből *kifej*,
călfar — vad lúd, ebből *fehér kanály*,
cărlan — bárány, ebből *kerlány*,
cătărigi — kocsonya, ebből *kocsonya*,
cioreci (mondj: esorecs) — nadrág, ebből *szövet*, *szövedék*,
fedeleş — döbörke, ebből *veder*,
feresc — őrizni, ebből *őriz*, *megőriz*,
flecesc — ebből *megfagyni*,
glont — golyó, ebből *golyó*,
haită — nóstény kutya, ebből *hajtó*, *hajtás*,
lainic — rest, kóborló, ebből *lajhár*,
masere — borsó, ebből *mezei borsó*,
minteni — legott, ebből *menten*,
moacra — cséresznye, ebből *mubar*,
rast — geronda, ebből *rászt*,
salce — fűzfá, ebből *szárcsaff*;

suş és *terciu* is érdekes szók, mind a kettő *hypothetico* a magyar nyelvből származott át, etymonja jelenben ugyan nincs, de Cihac szerint kellett lennie valaha.

tălhar — tolvaj, ebből *tolvaj*,
ţigae — gyapju, ebből *cikjuh*,
vară — rokon, ebből *vér*,
viclean — ravasz, *furfangos*, ebből *hitetlen*.

Hogy mi alapon lehet a felsorolt szókat és fogalmakat a magyar nyelveliekkel azonosoknak kijelenteni és a magyar nyelvből származottaknak mondani, annak megítélését a t. olvasóra bízom. Annyi azonban tény, hogy ha Cihac a magyar nyelv hangjait iránt több érzékkel bír és a tárgyalt szók jelentéseivel tisztában

van, aligha más szakaszba tévednek következők, melyek szerinte majd török, majd görög eredetűek:

<i>cantár</i> — kantár (mérleg),	<i>ibrik</i> — ibrik
<i>cărbacin</i> — korbács	<i>palancă</i> — palánk
<i>căzân</i> — kazán	<i>saică</i> — sajka
<i>chepeneag</i> — köpenyeg	<i>şărâmpău</i> — sorompó
<i>ciuda</i> , <i>ciudat</i> — csoda	<i>tipsie</i> — tepsi
<i>ciufulesc</i> — csufol	<i>muştăr</i> — mustár
<i>chiup</i> — csupor	<i>viteaz</i> — vitéz
<i>hămbăr</i> — hámbár	<i>vişlă</i> — vizsla
<i>haraciu</i> — harács(ol)	<i>tălmăciu</i> — tolmács.
<i>hăzna</i> — haszon	

Áttérve az *Etymologicum Magnum* szótári részére, azt hiszem, a tárgyalásnak legtisztább képét úgy nyújtom, ha egy szót kiragadok és azon a tárgyalás menetét feltüntetem. Minden egyes szó egy-egy monográfia, melyben felsorolva találjuk a szó etymologiai eredetét, használatának történetét a kellő utalásokkal; szerző beleszövi a kifejezések használatát a román nép szokásaiban, vallásában, babonáiban, minélfogva e szótár a román népnek nemzeti encyclopaediájává fog válni.

Lássuk tehát pl. *aduc* igét (pag. 367—382). *Aduc* szót Hasden két fejezetben tárgyalja 16 felhasábos lapon. a) *apporter*, *amener*, *faire*, *venir*, *faire parvenir*, *produire*, *causer* (jelentésekben); b) *fléchir*, *faire pencher*, *brandır* jelentésekben.

Az első szakasz *aduc* derivációját a latin *adduco* igéből tünteti fel, mint a tertvényelvekben is előfordul *adducir* (spanyol), *addurre* (olasz), *aduire* (ó-francia) stb. A szó származásának kiderítése után a fogalom meghatározás következik, melynek megerősítésére számos példát sorol fel (*aduc un om*, *aduc o trăsură*, *aduc fin*, *aduc mărturie*, *aduc roadă*, *aduc pace*, *aduc somu*, *aduc veste*, *aduc lipsă*, *aduc superare*, *aduc nenorocire* etc.)

Ezután *aduc* igének nyelvanyagát öt szakaszra osztva tárgyalja, és pedig közönséges használatban:

1. a) élő lényekről (*despre vietăţi*);

b) tárgyakról és más jelenségekről (*despre lucruri şi fenomene*);

c) valamely helyzetről általában (*despre o situaţiune în genere*).

II. összetételben: aduc a-minte, a-mente;

III. aduc, a) közmondásokban, b) idiotismusokban;

IV. aduc imperativus alakjai:

a) adă, adă, b) ado! c) adu! d) ad! e) a! f) adu-ad, g) ado-

adă;

V. Aduc igének történeti alakjai:

a) a történeti multnak 1. személye egyes számban (eu adus = lat. adduxi);

b) a tört. multnak 1. szem. többes számban (noi adusem = lat. adduximus);

c) a tört. multnak 2. szem. többes számban (voi aduset: vos adduxistis).

A szó egyes jelentéseinek tárgyalásánál szigorú rendet észlelünk, adatai író és évszámhoz vannak kötve; mindazonáltal a legnagyobb óvatossággal állítja össze adatait. Az, hogy melyik irónál fordul elő a kérdéses szó legelőször, nála mellékes s ez a körülmény megmenti Hasdeut azon hibától, melybe Weigand,^{*)} német nyelvtörténeti szótáríró esett, ki ugyanis lexicográfiai adatokat dolgozván fel, az előzők tévedéseit minden szigorú kritika nélkül átvette, a nélkül, hogy e tévedéseket az írókból merített adatokkal helyreigazítani igyekezett volna. Igen természetes, hogy nem egyszer kellett a kérdéses szónak első megjelenése felett hamis következtetésekbe bocsátkoznia. Hasdeu egyenesen a nyelvanyagba nyúl s az illető századnak íróit és műveit mondhatni autopsia útján méltatja figyelemre, s ez tekintetben valamint a tárgy terjedelménél fogva az *Etymologicum Magnum* határozottan felülmúlja Grimm szótárának első kötetét. A beosztás világos és könnyen áttekinthető. A feldolgozott nyelvanyag első sorban a népköltészet és egyházirodalmi termékekből van merítve; de hogy az utóbbiak mennyire támogatják szerző állítását, nem tudjuk, nem is győződhetünk meg hozzáférhetetlen kútforrásainak tartalmáról; meg kell elégednünk azzal, hogy Hasdeu

*) Hogy Weigand, említett nyelvtörténeti szótárában hány botlást követett el az illető szónak első megjelenésére nézve, alaposan kiderítette Gombert K. *Bemerkungen und Ergänzungen zu Weigand's Wörterbuch*, Gross-Glogau, 1876, 1877. (Programmértekezésekben.)

írja így; mert csak kéziratokból idéz. A kéziratokra alább majd visszatérünk.

Aduc a-minte összetétel (II.) tárgyalásánál a szórendre vonatkozólag figyelemre méltó megjegyzést tesz szerző t. i. »tagadó mondatban szép, ha a-minte megelőzi aduc szót» (pag. 372.). Helyén volt volna itt egy más szórendi megjegyzés is, t. i. hogy aduc a-minte szók nem következnek mindig közvetlenül egymás után, hanem a reá vonatkozó tárgyeset közbe is szűrhető pl.

Aduce-s vor de Domnul a-minte

Și s'or întoarce la diuș cu cinste . . .

(Corbea, Psaltire, 1700, ps. 21).

Aduc igének imperativus alakjaira vonatkozó észrevételeit egyáltalán nem tebetem magamévá. Mint láttuk a IV. pont alatt hét imperativus alakot különböztet meg, mint olyanokat, melyek írásban és élő nyelvben egyaránt előfordulnak adu alaknak változataiként. Először is adă alakban a hangsúlyozott szótag a második, és egy szabályunk azt mondja, hogy *hangsúlyozott szótag nem veszhet el.*¹⁾ A román nyelvben a synizesis és synaloiphe-ra végtelen példánk van; nyelv nem kedveli olyannyira a kihagyásokat, rövidítéseket, mint épen a román nyelv,²⁾ de azért a nyelvszellem a szigorú logicának rendíthetetlen híve s a nyelvtörvények ellen nem vét. Nem vétet tehát ez esetben sem. A hét imperativus közül adă, ad, alakokat más töből és töben kell keresnünk. Először is a latin addo igére esik gyanúnk, melyből a népnyelv csak az imperativust alkotta és tartotta fenn. Jelentése és hangzása is megerősíti gyanúnkat. E szószámaztatáshoz azonban szó fér, mert az azonosság csak látszólagos.

Vegyük szemügyre a 376. lapon felsorolt példákat földrajzi elterjedés és használat szempontjából, s azt fogjuk találni, hogy ado kivételével valamennyinek melegágya Erdély, sőt mint Hasdeu is elismeri, adă szóban a végső *ă* hangsúlytalan (netonic), holott adă-ban a hangsúly *ă*-ra esik. Hasdeu példái ezek: adă o ladă plină, adă doă cofe cu apă (pag. 376); magyar nyelven: *adsza* (adj) egy tele lúdát, adj két kupa vizet.

¹⁾ Diez, *Grammatik der roman. Sprachen*, pag. 121.

²⁾ Jellemző e tekintetben e mondat: mă'e s'ae un sac (me due să aduc un sac): megyek, hogy hozzak egy zsákot!

Add vagy adsza alakból képződött a román nyelvi adă; ezt a közmondás is bizonyítja «addsa¹⁾ és nesze» (*add* és *ne*), mely ott is megvan: *adă și na* s félreismerhetlenül őrzi ezen alakot: *ne*, nesze. Adă, ad, a stb felszólító alakokkal élnek az erdélyi románok majdnem minden vidéken, hol magyarsággal vegyesen laktak; csak e deriváció szerint nyerünk kulesot az apocopált alakok (ad, a) helyes kimagyarázására, nem pedig a habaró beszédből származó szórontásból.²⁾

Ado imperativus alak magyarázatát nem találjuk, sőt Hasdeunak következő szavaiból azt olvassuk, hogy ezen alak keletkezése felett nem sokat elmélkedett, mert könnyen siklik át e tételen. Azt mondja ugyanis, hogy «tot *ad*, nu *adă* trebuî să se citească în poeziele poporane la Alexandri pretutindeni unde editorul pune ada-o ... de ex Balada Codreanul:

Măi badiță, măi crișmar,
Ad o ploseă de Cotnar. . . .

Más szóval *ado* Hasdeu szerint nem helyes, hanem mindenütt ad o külön irandó és ezen o a felhozott példa szerint a nőnemű (una) névelő.

Igaz, hogy ezen egy esetben csak ez a magyarázat állja helyét, de vakmerőség ez egy esetet valamennyire (pretutindeni) kiterjeszteni, s nyilván azt árulja el, hogy Hasdeu ez alakkal nincs tisztában; annyival is inkább, mivel pl. a következő példákban nem is következik nőnemű főnév, melyre az o, una nőnemű névelőt vonatkoztatni lehetne.

Pann, Proverbe II. 112.

Că ele nu te întreabă
D'ai negustorie slabă,
Ci *ado!* dă-i! . . . .

Arsenie dela Bisericieni «*ado* aminte cuventele tale
gerbului tău».

Dosofteiu 14, a:

Rădică-te, Doamne și Dumnădzău sfinte,
De ț'innalță mâna și't *ado* a minte, ete,

¹⁾ Addsa felszólító alakban -sza képző el is maradhat, mint más szókban pl. nă-sza vagy nă [Molnár szótárában], nesze vagy ne stb. v. ő. Nyó. 1885. XII. füz. 540—43. lap.

²⁾ Etymol. Magn. 378: fogarasmegyei habaró beszéd.

Ado imperativus alaknak legegyszerűbb magyarázata következő: adă-hoz a felkiáltás o-ja szabályszerűen hozzátapad az igéhez suffixumként és lesz o adă alakból, mint alább látni fogjuk, szabályszerű képzéssel ada-o = ado!

Ezen suffixum exclamativum o létezése női keresztneveknél a köznyelvben általánosan ismert tény, és szöltében hallani Mario, Ano, Iliano, Južo stb. ezek helyett: o Mariă, o Ană, o Iliană stb. Hogy a román nyelv mily előszeretettel illeszti azon szókat, melyek természetes szórendben az ige előtt állanak, bizonyos emphaticus esetekben suffixumként az igéhez, mutatja a nyelvnek köznap használata s mutatják az itt felsorolandó példák u. m.:

«Aduceți-*ce* aminte că ael ce nu învinge
Vine în țara lui pribeag» (Conv. Lit. 1887. pag. 983);
«Sfintească-și numele teu». (Tatăl Nostru.)
«Ceru-*i* senină însă măhnirea
In pieptu-*mi* se ascunde. . . .
«Spus-*am* lumii, i-*am* tot spus. . . .

Egynél több szó is csatlakozik suffixumként u. m.:

«O mamă, fii rățicit
Venit-și-*a* în sine» (Andreiu Băreseanu.)

Ezen suffixum exclamativum o imperativusokhoz is tapad s főleg az imperativus élének enyhítésére szolgál, vagy jobban mondva a rideg imperativust szerény kéréssé változtatja. Csak ezen magyarázat derit fényt *haido* (jer, oh jer!), *vino* (oh jöjj!), *ado* (oh adj) stb. stb. imperativus alakokra, melyek az irodalomban is kivívták jogosultságukat; főleg a régi egyházi irodalomban a bibliafordítóknál találkozunk gyakran ily képzésű alakokkal u. m.

«Omiliar dela Govora, 1642, f. 90 b: și tu 'ți *ado* aminte
aceasta, cară te sulimănești și te ungi cu deresuri mirositoare in
multe chipure spre înșelăciune sufletelor celor neîntărite». Ilyen
értelemben olvassuk Dosofteiu zsoltáraiban is.

Hogy ezen *ado*-ban, valamint minden felsorolt alakban az o csakugyan suffixum exclamativum, világosan bizonyítja Eminescu M. egyik költeményének következő helye is, hol az o ismétlődik:

(Conv. Lit. 887. p. 977.)

O! *vino* ear în al meu braț,
Să te privesc cu mult nesăț,

Să razim dulce capul meu,
De sinul teu, de sinul teu!

A 354. lapon *adins* adverbiumról szólva (adv. entre soi. Archaism.) a latin nyelvből származtatja azt.

Bármennyire igyekeznek is Hasdeu chronologicus rendben felhozott példákkal illusztrálni e szó jelentését, zárókövetkeztetése nem képes bennünket arról meggyőzni, hogy *adins* a latin nyelvből származik; mert, hogy idézeteiben *ipsis*, *in ipsis*, *ipsos*, *inter ipsos* értelemben fordul elő, ezekből még koránt sem következik, hogy *ad ipsum* jelentésben is előfordul, annál kevesebbé nem, mivel egyetlen példát sem idézhet; másrészt pedig *in*, *inter* (helyben maradás) és *ad* (cél, mozgás) praepositíók közt lényeges különbség van. Hogyan is lehetne ezen értelmezés szerint levezetni e *hármás* praepositíóval való összetételt, mely pl. Joan din Vinfi (1689, f. 66. 6.) olvasható «și tu adu a-minte de indurările și milele tale cele multe, adu-tu a minte cu de-adinsu».

A 338. lapon *adia* képzőről így ír: *adia*, suffixe de certains noms propres topiques. Mulți cred că Mehadia . . . n'ar fi decât o corupțiune din Ad Mediam, după cum se cheama aceiași localitate în epoca Romanilor. Nici prin legi fonetice normale, nici prin vre-un fel de analogii sau de etymologia poporană «Ad Mediam» nu putea deveni «Mehadia». Asemănare între ambele numi . . . este o întâmplare, nimic mai mult. *Finalul adia e sufix și încă un sufix foarte interesant».*

Istoria critica a românilor ezimfi művében e talányszerű képző már csak *dia*s így ír róla: apoi Amarădia și toate riurile sau localitățile cu aceiași interesantă finală *dia*: Ciocădia, Cisanădia, Cernădia, Cinădia, Arpădia etc., o formațiune nominală *absolutamente necunoscută în Dacia orientală, și chiar în Transilvania mai sus de Sibiu*. (pag. 277. §. 63.) Ezen nézetétől már némileg eltérő a fentidézett; látni fogjuk a tárgyalás folyamában, hogy épen Nagy-Szeben (Sibiu) környékén is fordulnak elő ily képzővel ellátott helységnevek. Cisanădia (Disznód) alig egy órány; távolságban, Cinădia (Csanád) pedig négy órányira fekszik Nagy-Szebentől.

E helynévképző prototypjának előállítására Hasdeu helységneveket sorol fel u. m. Ciocădia, Arpădia, Apădia, Varădia, Mănăradia, Cinădia, Cernădia, Cisanădia, Crevedia. Mi az első következtetés e példákból? kérde Hasdeu. Létezése egy régi román

helynévképzőnek: *adia*, mely *állandóan az Olt vidékén*, gyéren Erdélyben, egészen kivételesen Románia nyugati részeiben fordul elő, teljesen ismeretlen Moldvában (pag. 339).

Hasdeu azonban, bár következtetését megtette, érzi, hogy hiányos, és tapogatódzva a szerb nyelvhez folyamodik, hol *adia* végű szók találhatók u. m. Greadia (a görögök sokasága), Srbadiia (szerb nemzet), momădiia (fiatalság) stb. E példák — mint látni lehet — előbbi következtetéseit teljesen halomra döntik s egy alternatíva felállítására készítik t. i. vagy a románok kölesönöztek a szerbektől, vagy ezek a románoktól.

Há a felsorolt helységneveknek megfelelő magyar elnevezéseit vizsgáljuk, azt találjuk, hogy majdnem minden egyes román helynév a magyar elnevezésnek átvétele u. m. Varădia: Várad, Cinădia: Csanád, Cisanădia: Disznód stb. és hogy a hangsúly nem az Etym. Magnumban jelzett *adia*, hanem *adia*. Mindmeggannyi román helynévben benne van a magyar helynévképző *-d*,¹⁾ melynek szerepe helységneveinkben eléggé ismeretes u. m. Buză, Parajd, Csanád, Disznód, Gerend, V. Hunyad, Tusnád, Tasnád, Naszód, Homoród, Enyed, N.-Várad, Bánd stb. stb. Ezen helynévképző *-d*-nek lételet és jogosultságát a magyar nyelvben rendszeresen és világosan fejtegette a NyÖr XVI. köt. 3. füzetében. 112—114 lapokon Frecskai János,²⁾ hol több mint 500 példával szolgál.

Ezek szerint Hasdeunak vallomása szerint hypothesisre épített homokvára önként romba dől; mert az erdélyi és magyarországi helységnevekben itt-ott található *adia* nem egyéb, mint a magyar topografiai elnevezésnek *szabályszerű* továbbképzése *-ia* helységnev-képzővel,³⁾ mely *-d* nélkül is, számos román hely-

¹⁾ NyÖr. II. kötete foglalkozik e kérdéssel.

²⁾ Frecskai szerint az összes, *-d* képzővel ellátott, helynevek 9 osztályba sorozhatók és pedig a szerint, a mint személy-, tárgy-, vagy más nevekből származnak, u. m. 1. keresztnevekből, 2. állatnevekből (Disznód), 3. nemzetiségi nevek, 4. növénynevek (Parajd), 5. személynevek, 6. egyéb tárgynevek, 7. melléknevek, 8. igenevek, végre 9. számos név, melynek tője homályos.

³⁾ néha *d*+*ea*, sőt *t*+*ia* is; *-ia* képző pedig azonos a görög és latin *-ia*, *-ia* képzővel, mely ország, város és helynevek képzésére szolgált egyaránt, u. m. *Macedonia*, *Gettalia*, *Sicilia*, *Venetia*, *Ungaria*, *Valachia* etc.

ségnévben fordul elő u. m. Apatia (Apáca), Iia (Ilye), Ciucia (Csuesa) Bucia; t után: Orest-ia (Szászváros), Roşia, Simeria (Piski), Cernea, (Cserna), Valea (Válya); ide tartozik Oradia vagy Oradea Mare (Nagy-Várad), Crivadia és Livadia.

Csak ezen normatíva szerint lehet kimagyarázni Mehádia képzését is, mert az a magyarázat, mely Ad Mediam-ból deriválja, csakugyan pusztán véletlen, mint Hasdeu is helyesen jegyzi meg. — *adia* hangsúlyára nézve Hasdeu nincs helyesen informálva s innen van tévedése.

Alău (fasc. 3. pag. 694.) szó alatt ezt olvassuk: «alău sau alău: arrhes. Se aude peste Carpați. Alău = arvană. E peste puţină a l' trage din maghiarul «foglaló» (így Cihacnál), dar totuş maghiar el este, însă vine din «elő», avance, commencement.» Más szóval azt mondja Hasdeu, lehetetlen, hogy Cihac szótára szerint a magyar «foglaló»-ból származzék; megengedi, hogy a magyarból ered, csakhogy «elő» szóból. Erre vonatkozó fejtegetést sehol sem olvastam s így csak ezen két íróra szorítkozom. Hangzás után ítélve származhatik foglaló-ból és «előleg»-ből, de «elő»-ből nem; jelentés szerint azonban csak az egyik lehet helyes és az *foglaló*. Tisztázzuk e két fogalmat definitió útján, *Foglaló*¹⁾ az a pénz, melyet árubeszerzésnél, valamely áru kialakítása után, az eladónak adunk, mi által azon árut magunké gyanánt elfoglaljuk . . . pl. ez a portéka már az enyém, mert már foglalót (arvană) is adtam reá. Foglaló tehát a román nyelvben = arvană.

*Előleg*²⁾ az, midőn a vevő az eladónak még az áru átadása előtt pénzt ad. *Előleg* a román nyelvben = anticipaciune, Foglaló és előleg tehát heterogén fogalmak és föl nem cserélhetők sem a magyar, sem a román nyelvben. Végre pedig, a szók jelentéseinek megállapítása után, az analogia is támogat állításunkban, mennyiben a magyar *ó* a román nyelvben *ău*-vá változik pl. akó = acău, hintó = hintău, fogadó = fagădău, lakó = lăcău, hajtó = hăitău stb. Hogy *alău* a magyar foglalónak felel meg, bizonyítja a Hasdeu-idezte veresszakasz is (Doină de pe Mureş) egy marosvidéki népdalból:

¹⁾ Czuczor-Fogarasi: *N. Szótár: foglaló* szó alatt.

²⁾ L. Czuczor-Fogarasi: *N. Sz. előleg* szó alatt.

Du 'ți bade dorul eu tine

Nu' l' lasă de alău eu mine!

(Vidd magaddal, bátya, epedéssed, ne hadd nálam foglalóul!)

Agris. *Aeris* szóról így ír: forma organică a cuvintului este aeris, din acru (= lat. aerum) și sufiesul deminutival -is. Hasdeu ez alkalommal ezéjének megfelelőleg csak annygy gyártotta a latin eredetét. *Aerum* szót a latin nyelv nem ismer, hanem igenis, *acer*, is e melléknevet. Alább is lesz még alkalmunk imaginált szóra rámutathatni. Vajjon nem áll-e közelebb a magyar «egres», vagy a szláv¹⁾ *apres*?

Még csak egy esetre fordítom a t. olvasó becses figyelmét s azt hiszem, hogy nemi képet nyújtottam az összehasonlító nyelvészetnek jelen állásáról, mely határozottan arra vall, hogy e tudományos buvárlatok csak folyamatban vannak és nem komoly megállapodásban.

At interjectio magyarázása alkalmával kitérőleg azt jegyzi meg Hasdeu²⁾, hogy maică e szóból származott mat + că és az *i* maică szóban nyújtópótlás, mint az analog példák mutatják: șaispreai ebből șasaspredeci, șaideci ebből șasădeci, hoit a magyar «halott»-ból stb. Az állítólagos analog példák egyike sem tesz tanúságot arról, hogy t kiestével -i nyújtópótlást szenved valamely szó. Továbbá az sem hihető, hogy a román nyelv mat-ca szóból, nem tudom mi oknál fogva, maică-t képezett volna, mikor ez a szó maică is létezik a nyelvben. Az sem képzelhető, hogy maică tatuea-ból alakult, épen az utóbb felhozott oknál fogva, t. i. mivel tatuea is megvan a közbeszédben maică mellett.

Ezen -ca képzővel és természetével a román tudósok egyáltalán nincsenek tisztában, némelyek kicsinyítő képzőnek és femininum képzőnek is tartják, mások s ezek közt Miklosich is³⁾ összetett képzőnek tekintik. Miklosich szerint ezen -că nem egyéb, mint a *femininumot képző a* és előző *t* (e protheticum) összetétele, mely

¹⁾ V. S. Mikl. *Fremdwörterbuch* I. Ek. 1. 3. és Diez D. L² 11, ki a latin acer-ből származtatja.

²⁾ Et. Magn. Rom. 594. pag.

³⁾ Miklosich, *Die slav. Elemente im rumänischen* pag. 24. Miklosich szerint ezen -ca képző szláv eredetű.

c ez esetben el is maradhat, de a kicsinyítő képzőből soha; így mondható pl. roman-*a*, țeran-*a*, țigan-*a*; lupoa *c* protheticummal is: roman-*c-a*, țeran-*c-a*, țigan-*ca* stb. Van a román nyelvnek ezen kívül még egy -*ca* kicsinyítő képzője is, mely kivétel nélkül hím és nőnemű szókhoz járul¹⁾ u. m. tai-*ca* (atyus), pui-*că* (csibe) dai-*că* stb. s mely a magyar nyelvben is szelvében szerepel kicsinyítő értelemmel: leány-*ka*, fiúcs-*ka*, lep-*ke*, bogár-*ka*, ember-*ke* stb.

E szóra *anya* a román nyelvben következő kifejezések vannak: *mama* (népies: *muma*) *mamuca*, *mamulița*, *mamușoara*, *mamuța*; utóbbiak mind kicsinyítő képzővel vannak alkotva, mint a magyarban: anyácska, anyóka, mama, mamuska. Tudvalevő, hogy a kicsinyítő szók kenyeztető megszólításul is szolgálnak.

Az a kérdés merül fel, *maică* azonos jelentésű-e «*édes anya*» szó jelzésére használt és fentidézett szókkal s van-e más jelentése is? Van-e tipikus használata a román nyelvben.

Cihac szerint²⁾ jelentése: *mère* avagy *soeur religieuse*, néha *Notre-Dame* is. Máriáról állandóan csak «*maica precista*»³⁾ mondja a nép. Az akadémiai szótárban nem akadtam e szóra, ha csak nem késik valahol a kiadatlan Glossariumban. Cihac szerint a szláv *mati*-ből származik (= lat. *fons*, *focus*), ennek diminutivuma pedig *matica* volna.

A Hasdeu-féle deriváció el nem fogadható, mert a használatban levő *matca* szó kizár minden okoskodást, a Cihac-féle pedig azért nem állja meg helyét, mivel a jelentések azonosságát nem állapítható meg.

Azt hiszem, hogy semmi kétség sem forog felett, hogy *maica* szót (*soeur rel.*, *Notre Dame*, *mère*; apáczákról) ugyanazon nyelv adta a románnak, mely következő vallásbeli eselekményekre vonatkozó kifejezésekkel gazdagította, u. m.:

aghios (*ἅγιος*), aiasma (*ἁγίασμα*), amin (*ἀμήν*), apostol (*ἀπόστολος*), archangel (*ἀρχαγγέλιος*), botez (*βαπτίζω*), caluger

¹⁾ A román nyelvnek leggyakoribb kicsinyítő képzői következők: -*ică*, -*uca*, -*el*, -*or*, -*ită*, -*ută*, -*cis* stb. M. rică, tătucă, bădiță, bădița, orașel, maerisor, dragălaș.

²⁾ I. c. II. 182. és 288. lapokon.

³⁾ *mère de Dieu*!

(*καλόγερος*), archimandrit (*ἀρχιμανδριτής*), iereu (*ιερέυς*), Isús (*Ἰησοῦς*), lithurgia (*λείτουργία*), panaghie (*παναγία*) s még számos más.¹⁾ Így lett *maica*-ból is *maică*. Az új görög nyelvben még maig is megvan e szó *iaia* néne, dajka, nagyanya értelemben. Hogy *maia* és *μητέρα* egy töre vezethetők vissza, kétséget nem szenved.²⁾ A román nem érezte, hogy *maia*, *iaia* a görög nyelvben már diminutívum, *c* protheticummal bővítette, mint tette azt romana, țigana, ungara és más nőnemű szókkal, lett tehát romana, țigana . . . , mai-*c-a*.

No de hogyan van, hogy a szláv nyelvekben is megvan ez a szó? Erre nézve bő felvilágosítást adnak Chitz György és Cihacnak idevágó értekezései, melyekben szépen fejtegetik számos görög szónak elterjedését a szláv nyelvekben. *Panaghia* pl. meg van az ó-szlávban is: panagija, meg van az oroszban és szerb nyelvben, botez kifejezés a szláv nyelvekben is elterjedt; épígy terjedt el és pedig egy időben azokkal *maica* szó is ezen állandó kifejezésben: *maica precista*; idővel pedig ezen, Máriáról *κατ' ἐξοχήν* használt kifejezés általánosan is szolgált *anya*, *néne* fogalmak jelölésére.

Helyesen jegyzi meg Joanid György, a görög nyelvnek veterán tanára Bucurestben, hogy *a román tudósok nagy része purista buzgóságukban még azon szóktól is irtóznak, melyek szlávoknak látszanak, s teszik ezt azon okból, mivel nem ismerve más nyelveket, félreismerik egyes szók közös eredetét; nevezetesen a régi görög nyelvből e szók aztán átmentek úgy a román nyelvbe, mint egy-egy szláv dialectusba is*. S ha hozzáteszszük még, hogy a románok majdnem négy évszázádon át szakadatlan összeköttetésben voltak a bizánti görög birodalommal, nemcsak kereskedelmi tekintetben, hanem főleg vallás tekintetében; ha tudjuk, hogy a görög befolyás a számtalan hátrány mellett közművelődés tekintetében a román népre nézve nagyon áldásos volt, a mennyiben a görög nyelvnek és

¹⁾ A görög nyelvnek befolyását a román nyelvre jellemzően tünteti fel e néhány sor: *Dimineata s'a început lithurgiic servitii de arhiepiscop si metropolit; evanghelia s'a cetit in limba greca, iar in decursul lithurgiic s'a chirotonat un ipodiacon, un diacon si un protodiacon.*

²⁾ Curtius, *Grundzüge*, p. 333. Auf jeden Fall entstammt auch *maia* derselben Wurzel, wie *μητέρα*, és szerinte diminutívum «Mütterchen»-jelentéssel.

irodalomnak komoly tanulmányozására szólította; ha tudjuk végre, hogy jelesen Lupu Vazul idejében a görög nyelv hatása roppant nagy volt a román nyelvre: épen semmi sem teszi kétséssé maica szónak a görög *μαϊα*-ból való származását.

Ezen az alapon okoskodásunk tovább is folyhat. E töre *ma* és *e* szóra *μαϊα* vezethető vissza *aia* is, mely az Etym. Magnum szerint (³aia, p. 572.) indeclinabile, és azt jelenti: matronne, dame mósa, daica.¹⁾ A görög nyelvben nagyobbára megszólításként fordul elő, a román nyelvben indeclinabile. Ezekből az foly, hogy a szó tényleges jelentésének azonossága feljogosít bennünket más nyelvek szavainak, ha a hangok szigorú vizsgálat után egyeznek, rokonságjelzésére.

A Hasdeu-féle derivatio (*aia* este latinul vulgar avia, baba; *aiū* latin nyelvben avius, moş) azért nem állja helyét, mivel 1. avius immaginált szó, melyet sem lingua urbana, sem rustica nem ismer; hanem igenis avus-t (moş), melynek *aia*-hoz semmi köze; 2. mivel *avia* a latin nyelvben soha sem fordul elő ily értelemben *dame*, *daica*.

III. RÉSZ.

Hasdeu az Etymologicum Magnumban, mint láttuk, a román nyelvnek összes irodalmi — írott és nyomtatott — nyelvkinését szándékozik felölelni. E szótár ez által nemcsak az egyes szók kellő megértését célozza, hanem a gyöngyök idézeteivel újból emlékeztetbe idézi az irodalomnak már feledésbe ment napszámosait, megbarátkoztatja a nemzetet az ismeretlenekkel és szeretetet gerjeszt irataik iránt; de hogy vajjon a kéziratok anyagának feldolgozása által emelkedik-e a mű értéke, nyílt kérdés marad.

Nézetem szerint a Manuscriptumok e műnek Achilles-sarkát képezik. Azt hiszem, hogy *ma* kéziratok alapján oly monumentalis művet írni, minő az Etymologicum Magnum nem korszerű; írni oly kéziratok alapján, melyek a tudós világra nézve nem hozzáférhetők, melyek általán nem voltak a kritika élének alávetve, azonos azon eljárással, midőn századokra ható építkezésnek alapját ingatag talajba

¹⁾ I. fent *laia* új görög szó jelentését.

helyezzük avagy anyagát csakhamar bomlásnak induló homokkövekből állítjuk össze. Ez pedig annál is inkább meggondolandó, minthogy manap már a könyvnyomtatás is gőzerővel halad és az irodalompartoló intézetek lépten nyomon áldoznak értékes történelmi és nyelvészeti termékek kiadására.

A kézirat az irodalomban a föld mélyében rejtett arany, mely a tűzpróbát csak akkor állja ki, ha az ítélő bíróság előtt képes törvényes születését igazolni s ha tartalmilag a történelem-szentesítette tényeknek hű tükre, a nyelvnek pedig lelkiismeretes, öntudatos kezelője. Életre nem élredt csecsemőnek a törvény sem biztosít polgári jogokat. *Kéziratok feldolgozást nyelvtörténeti szótárban* egy nemzetnél sem nyervek, Románia e tekintetben is eredeti, és ha Románia ezekre szorult, elvitázhatatlan bizonyítékát adja annak, hogy egy nyelvtörténeti szótár megírásának talaja még nem készült el teljesen.

Feltűnő, hogy még a Codex Voronetian-t is, mely a buk. Akademia költségén Sbierra magyarázataival bővítve nyomtatásban is megjelent, az Akadémiában elhelyezett kézirat szerint idézi Hasdeu, pedig legkevésbébbé folyna be hátrányosan, ha a közkezen forgó nyomtatott Codex szerint olvashatnók a további füzetekben az abból merített idézeteket.

Merem hinni, hogy az óles kritikai megfigyelésről ismeretes Hasdeunak figyelmét nem kerülik el ezen, művében sűrűen feldolgozott kéziratok; de ez csak jámbor hit, mely a tudomány terén nem tényező. Következőkben röviden összejegyeztem egy néhány kéziratot, melynek nyelvényaga feldolgozást nyer, ime!

Mss. Sturdzan in Acad. Rom. (Arsenie dela Bisericieni, 1650!)

Mss. Acad. Rom. (Corbea, Psaltirs, 1700):

Mss. in archiva Statului (Constantin Brâncovan, 1694)!

Cod. Mss. miscell. al biser. sf. Nicolae din Braşov (Curatul sf.

Joan Crisostom):

Mss. Acad. Rom. (Psaltirea Scheiona din secol XVI.):

Mss. Harl. 6311. B. British Mus. (Evangeliarul dela 1574):

Mss. in Arch. Statului (Condica Brâncoveneasca, 1696):

Mss. Acad. Rom. (Codicele Veroneian, 1550):

Mss. al Societăţii Archeologice din Mosca:

Mss. Harl. Brit. Mus. (Radu din Măneşti, 1574):

Mss. Archiva statului (Inventarul de arceea mănăstirii Arnota din an. 1741):

Mss. Sturdzan in Acad. Rom. (Glosar slavo-roman circa 1620);
Mss. in bibl. Societății archeol. din Moseca (Materialul glossografic,
circa 1670);

Dictionarul romano-lat. Mss. 1670. (hol van!);

Dictionarul macedo-roman, in Acad. Rom.

Dictionarul Ieromomachului Macaria din 1778 (Mss. bibl. centrală
din Buc.);

Mss. in Arch. Stat. (Tractat de medic-populară din sec. 18.);

Mss. in Brașor (Legenda sfei Maria Egipteană 18 sec., Legenda
sf. Vineri, 16 sec., Legenda l. Petru și Paul etc.);

Dictionarul Mss. banatean circa 1670;

Cantemir, Ist. Ieroglij (Mss. in Acad. Rom.);

Mss. Arch. Stat. (Inventariul M-ii Cotroceni, din 1681.).

E mutatóvány korántsem meríti ki a feldolgozott Manuscriptumok számát, ezek kis helyről kerültek ki; mondhatni, hogy nincs lap, melyen legalább egyszer-kétszer, sőt 3—4-szer is elő nem fordul hivatkozás (v. ö. pag. 149, 263, 267. stb.) kéziratokra.

A zsenge román irodalom sem ment avatatlan kezek belegyűlésétől, épen ezért szerzőnek jól kell őrizkednie, éles bonczkés alá kell vennie a nemzet kincsesládájába helyezendő érdemeket, nehogy a hamisítvány a nemes érdemnek elhomályosítását vonja maga után!

Hogy mennyire kényes Hasdeunak álláspontja a kéziratokkal szemben, konkrét példákkal fogok szolgálni. A román irodalom a szó valóságos értelmében *Cronica lui Hur*-ral ¹⁾ kezdődik. — 1856-ig szelvében authenticus okmányoknak tekintették a román tudósok, és nyelvészeti szempontból a XV. századbeli irodalomnak egy becses nyelvtörredékét képezte. Megjelenése mysteriosus volt, s épúgy tűnt el rövid idő alatt: mert a modern kritika elvei teljesen megdöntötték e nagyfontosságú törredéknek hitelességét.

A törredéknek nyelvészeti szabálytalanságai, a szókötes és kifejezőmód szokatlanságai, az eddigi tényektől eltérő adatai, egy utókor kormányrendszernek a képzelet világából merített leírása annyira reá sütötték a hamisítás rut bélyegét, hogy Philippide-

¹⁾ Román nyelvre fordította Clanau, így is nevezik *Isvodni lui Clanau*. Popfii Justin erről azt írja (*Transilvania*, 1868, p. 44): «Hurul este acela, dela care dateaza literatura noastra in intelesul lui strins.»

nek ¹⁾ alapos érvekkel támogatott álláspontját a tudós világ teljesen magáévá tette s ma már curiosumnak tűnik fel az olyan állítás, minőt legközelebről Blaramberg ²⁾ hangsúlyoz e történelmi törredékről «planant sur l'abime des siècles est parvenu comme par miracle jusqu'a nous, et s'est chargé de dissiper les ténèbres qui enveloppaient cette periode de transition, qui cachaient le berceau de nos institutions et de jeter un jour complet sur ces premiers tâtonnements de nos pères».

Vajjon ha kéziratban marad meg ezen okmány, hozzáfér-e egy Saulescu, Codrescu és Philippide? S vajjon szerepelhetne egy ilyen okmányoknak nyelvényaga az *Etymologicum Magnum*-ban?

A népköltészetnek egy gyűjteményét Marienescu Atanaz állítja össze és adá ki *Colinde* ³⁾ cím alatt. E kis kötet a nép ajkán élő karácsonyi dalok gyűjteménye s mint ilyen becses irodalmi kincs! De minő gyűjteménye?!

Marienescu más irányba, más mezbe öltözteté, a helyett hogy meghagyta volna egyszerű, de irodalmilag becses, és a szájhagyomány által szentesített eredetiségökben. Megfosztá a virágokat nemes illatuktól, egyeseket kicserélt, és művirágokkal pótolta. Adott azokban népköltészetet, mely tényeg nem a népé, legalább a szerint, mint közölve van; hanem egyéni ömlengéseknek vegyüléke a népszerűvel, melyről azt mondja Densusian Á.: *keresni most ezekben a népnek költészetét, szellemét, gondolkodását, nyelvét, szokásait, mythologiaját, annyi volna, mint gyémántokat keresni koldus tarisznyájában!*

Ezen, a próza és költészet termékeinek köréből, a falsificatio bizonyítására merített példák bizonyára nem páratlanok a román irodalomban, s alig hihető, hogy a végtelen számú kézirat közül minden egyes kiállja a jelenkori kritika szigorát!

Még egy kérdés szelöltetése marad hátra, t. i. minő az *Etymologicum Magnum* orthographiája?

A román nyelvnek és irodalomnak egy nyomós kérdése, egy-

¹⁾ *Conversations Literaire*, 1882, okt. 1.

²⁾ *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'a nos jours*, par Nicolas Blaramberg, Bucarest 1886, pag. 49.

³⁾ *Colinde*, de At. Marienescu, Pesta, 1859.

szersmind Achilles-sarka az orthographia. Az éktelen cirill írás hosszú ideig tartotta bérben az irodalmat, az egyházat még mai napig is, míg Maior Péter e század elején ez írásban látván a leghatalmasabb gátat a cultura terjedésére, minden tehetségét arra fordította, hogy kivetkeztesse a nyelvet ezen éktelen mezéből, melyről Sinkai¹⁾ ekkép nyilatkozik Lipszky Jánoshoz írt egyik levelében: «si hi characteres (Cyrilliani) diutius et mordicitus retinendi sunt, ne Hercule, si Apollo concurrat, grammaticam valachicam nemo scribet, deberet quidem tot regulas figere, quot voces reperiuntur».

Az első kísérletet latin betűkkel Klain Sámuel és Sinkai György tevék 1780-ban «Elementa linguæ Daco-Romanæ sive valachicæ» című nyelvtanban, mely Bécsben látott napvilágot.

A latin nyelv betűinek alkalmazása a román nyelv hangjainak jelölésére elégtelennek bizonyulván, a tapogatódzásnak oly tág tere nyílt, hogy megállapított helyesírási elvek és szabályok hiányában mindenki tetszés szerint írt és mindenki helyesen írt (?), míg 1860-ban kormányrendeletre hivatalosan hivatott össze Nagy-Szebenben egy szakértőkből álló bizottság, oly czélból, hogy állapítson meg a törvények és egyéb hivatalos rendeletek közzétételére egy általános orthografiai rendszert román betűkkel. Ez a körülmény lehelt életet Cipariu balásfalvi kanonoknak etymologiai rendszerébe. Esményi orthografiája azonban rövid ideig tartotta fenn magát s ma már csak irodalmi becsesél bir. Maiorescu Titus már 1866-ban izent hadat e rendszer ellen; *Critice* című vaskos kötetben fejtegette phonetikai rendszerének tulnyomó előnyeit az etymologiai felett.

Míg Erdélyben és Bukovinában az átírás békés nyomokon, tudományos alapon és nemzeti irányban haladt, addig Bukarestben a tud. Akadémiában néhány olaszországi egyetemeken végzett fiatal író a román nyelv-szellemmel meg nem egyeztethető, a tudományos kutatással össze nem férő, olaszos orthografiát teremtett; de szerencsére úgy ezt, mint a Cipár-féle alkotást elnyomták egy józanabb rendszernek óriásai, s így mindkét rendszer még élteinek hajnalán sirba szállt.

Az Akadémia ezóta 1884-ig nem is lepett fel határozott

¹⁾ Papiu Ilar, *Tesauri de monumente latine* pag. 87.

rendszerrel, várta az élénk eszmecsere folytán létesülő megállapodást. Az 1884-ben kiadott akadémiai orthografia pedig oly hatást idézett elő, hogy még azok sem¹⁾ követik, kik életbeléptetése mellett szavaztak az Akadémiában, s így úgy látszik, hogy továbbra is szabad lesz a *fuggellen Romániában* — mint Marienescu írja — e szót *România, több mint hétfélekép írni, u. m. România, Romania, Rominia, Rumânia, Rumunia, Romarica, Romănia, Rumănia* stb.

Az Etymol. Magnum orthografiája tisztultabb megfontolás eredménye és gyakorlati. Sok tekintetben tér el szerzőnek előbbi műveiben vallott helyesírási elveitől, melyek koronkénti változtatása műveiben híven tükröződik vissza. Nem épen figyelmen kívül hagyandó Hasdeunak azon eljárása, hogy a kűtfők idézése alkalmával nem a követett orthografiai rendszert alkalmazza; hanem szigoruan ragaszkodik az idézett író rendszeréhez. A régi cirill írásnak csak mutatóványképen juttat itt-ott szerepet, s azt is főképp ott, és azért, hogy az illető szónak helyes kiejtésére vagy írására vezérfonalul szolgáljon.

Hasdeunak ama törekvése, az egyes szóknak messze multját bizonyítani, és lehetőleg az ősgyökre, melyből minden testvérnyelvnek kifejezései származnak, visszavezetni, a régibb etymologiai iskola bélyegét hordja magán. Az új német nyelvészeti iskola Brugmannal az élen, ellenszenvvel fordult el ez iránytól, és Pott pl. soha sem igyekszik az ősalakot reconstituálni, hanem csak azt állapítja meg, hogy a tárgyalt szók collaterális alakok, közös tö kiderítésére tehát nem törekszik s vizsgálódásának ezen módja számos oly hibától óvja meg, minőbe Hasdeut a purismus-okozta feszítés sodorja néha: *pedig a tudománynak nem czélja a kíváncsiság kielégítése avagy többé kevésbbé szellemes conjecturáknak tért nyitni; hanem czélja az igazság országát gyarapítani és a tévelygést szűkebb határok közé szorítani.*²⁾

Pott Benfey gyökszótárának bírálataiban³⁾ a gyökhajbászás veszélyeire rámutatott és a szeles mindentudás helyett a tudatlanságnak becsülettel való elismerését ajánlotta számos kérdésre

¹⁾ Bővebben szól e tárgyhoz «Transilvania» 1884. pag. 56 — 58, hol az Akadémia által megállapított 17 szabály is közölve van.

²⁾ Curtius *Grundzüge* pag. 42.

³⁾ *Berliner Jahrb.* 1840. pag. 623. stb.

nézve. A Pott-hangoztatta jó tanács java-részben érdekelheti a román nyelvészeket is.

A szómagyarázattal szoros kapcsolatban tárgyalja Hasdeu a szokásokat és erkölcsöket is, nemkülönben a dako-román mythológiát is s ez által mindmegannyiszor áthidalja a román nyelvet a latinnal. Tárgyilagos eljárást akkor követne szerző, ha e kutatásokat a római régiségekre és mythológiára vonatkozó szűk körből a szláv-, görög-, esetleg magyarra is kiterjesztené, már t. i. a mennyiben ezekből kölcsönöztek, és jó szolgálatot tenne, ha a mű befejeztével ezen szokások, mythologiai képek magyarázó helyére vezető szöveget betűsoros jegyzékben esatolná a műhöz, hogy az itt-ott szétszórt részletek egységes egészszé tömörülve, tiszta képpé alakuljanak.

IV. RÉSZ.

Ezekben óhajtottam rövid vonásokban a Romániában irandó nyelvtörténeti és etymologiai szótár eddig megjelent három füzetének tartalmát, a mű irányát, szerzőnek álláspontját és megtévesztendő elveit jelezni. Röviden óhajtottam kitüntetni, hogy Hasdeu képességében a román nemzet kellő garantiát lát és talált a nagy várakozásnak kielégítésére, szótára a jelen kor tudományosságának színvonalán áll; csak attól lehet tartani, hogy a Cihac-féle Scyllát elkerülendő, puristicus szenvedélyének hódolva, úgy fogja az Akadémia által kezei közé letett nyelvanyagot gyúrni, hogy a másik szélsőségbe, a még veszedelmesebb Charybdisbe esik.

Végre pedig rámutatni óhajtottam, hogy az *Etymologicum Magnum*ban szentélyt emelni készül a szomszéd ország, egy oly nemzet, melynek sajtója nyíltan elismeri, hogy irodalma csak utóbbi időben vett oly lendületet, minőt Magyarországon a magyar nyelv és irodalom a hatvanas években; szentélyt emelni készül az a nemzet, mely őszinte vallomással rója le az elismerés adóját e nyilatkozatban: *«Magyarország reánk nézve hosszú ideig volt a nyugati civilizationnak tükré, honnan reánk is áradt egy-egy megtört és halvány sugár»*.*)

*) *Convorbiri literare* 1886. Nro. 8, pag. 688.

A MAGYAR SZÓTÓK.

ÁLTALÁNOS RÉSZ.

SIMONYI ZSIGMOND

I. TAGTÓL.

BUDAPEST.

1888.